

Egyed Emese

Nemesi lakodalmi verskompozíció (1758)

Csizi István (1728 – Tokaj, 1805. február 5.) császári és királyi őrnagy, költő volt. Az íróként is számontartott katona első nyomtatott munkáját mutatom be a következőkben. Munkámat Dr. Antal Árpád emlékének ajánlom, aki a néprajztudomány lelkes kutatójából vált türelmes és sugalló erejű irodalomtanárrá. Nem rajta múlt, hogy kedvenc tudományterületéhez csak későn, mondhatni élete alkonyán kanyarodhatott vissza – az udvarterek ismerőjének, Földi István szövegének bemutatásával (Incze Lászlóval közös szerkesztésben) (Antal 1958, Földi 2004).

A 18. század magyar nyelvű versei között gyakori a lakodalmi költemény. E verstípus sajátos kompozíció, amelynek humanista előzményei vannak. Képes nyelvileg ötvözni az aktuális társadalmi jelentéseket: a házasság révén tartós kapcsolatra lépő két család tekintélyét, belső értékrendjét, a művészethez való viszonyát is. A magyar irodalom történetében Bán Imre Gyöngyösi István *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* (utólagosan adott) című, 1683-ban készült házasesékében kifejeződő politikai–morális tartalmakat hangsúlyozta (1964). A mitologikus keretbe helyezett epithalamiummal a műfaj eredeti barokk változatát hozta létre, állítja a tudós szerzőről Jankovics József, a Gyöngyösi-szövegek mai közreadója. A vitatott szerzőségű *Florentina-dráma*, amelyet némelyek szintén Gyöngyösinek tulajdonítanak, távolról szintén e szövegek körébe tartozik.

A lakodalom költészetét külön nem, de a korai lakodalmi köszöntőket is tartalmazó, a szerelmi költemények létmódjára utaló kéziratos énekeskönyveket a kolozsvári tudós szerzők sorában Szabó T. Attila vizsgálta (Szabó T. 1970).

Szignóval ellátott Ajánlólevél (*Ajánló levél Méltóságos Báro ur! Jó méltóságos uram, Pátronusom!*) és *Elöl-járo beszéd* vezeti be magát a narratív és dramatikus elemeket ötvöző szöveget.

Az ajánlólevél a mű enigmatikus címének megfejtése és a szerző és megrendelő közti viszony értelmezése. A szerzői munka metaforájáról van szó. A szerény tehetségből kisarjadó ajándék: versvirág a *Kies Hymettuson nőtt virágszál* jelentése. Nem Parnasszusról beszél: a Parnasszus ebben az időben többnyire az iskolai cenákulomok neve. A szerzőről itt csak annyit tudunk meg, hogy otthonát elhagyva vállalta a feladatot (Anaxagorász példáját emlegeti, akinek természetfilozófiája kifejtéséhez szüksége volt az otthon – a kényelem – elhagyására). A szív egyenességét, a „tsekély, de megkötözött lábakat” (vagyis a nem túl igényes, de mégis versszabályok alapján szervezett formát) emlegető szerzőnél a főúri reprezentáció részét képező stílus tudatosságát ismerjük fel. Sorsát „az irigység barlangjában kételenül tébolygónak nevezi”, ami akár irigylésre méltó (bár átmeneti) társadalmi helyzetét is jelentheti (irodai munkás, kancellista lévén báró Kemény László kamarás és kormányiszéki tanácsos mellett). A szövegekben érezhető a patrónusok és pártfoglaltjuk közti jó viszony, sőt a vőlegény Bánffy Mihály alaptermészetére is utal a „vég kedvét nagyobbíthassam” kifejezés.

Ki a vőlegény?

Bánffy Mihály 1724 körül született idős Bánffy Farkas és Bagosi Erzsébet gyermekeként.

Kormányhűnek nem nevezhető meggyőződését a kálvinista naplóró Rettegi György így summázza: „(báró Kemény László) leányát pedig vette br. Bánffy Mihál, jóféle egyenes magyar úr, mely miá nem mehet elé” (Rettegi 1970).

Bánffy Mihály házasságkötése után három évvel vesztette el apját, Bánffy Farkast házassága 40., élete 60. évében érte a halál, Bonchidán búcsúztatták, de Bánffyhunyadon temették el (Rettegi 1970: 120).

„Bánffy Mihál is meghala Eszláron, Magyarországon, a felesége Kemény Terézia jószágában [...] Ez ifjabb korában irtóztató fennlátó volt. Bánffy Mihályt szamosiana commissioba prasesnek denominálá a gubernium” (Rettegi 1970: 377–378). A megállapításból a vőlegény helyi tekintélyére következtethetünk. A házasságkötéskor 34 éves volt, 1777-ben, halálakor 53.

A menyasszony

Kemény Terézia (sz. 1739) magyargyerőmonostori Kemény László báró és Teleki Zsuzsánna grófnő leánya, tizenkilenc esztendős a házasságkötés-kor. 1758 pünkösdjén zajlik a lakodalom.

Ez a vőlegényt megszólító „alázatos szolgál, Ts. I.” kedélyes világba juttatja olvasóját az *Előljáró beszéddel*, amely mint a megszólítás, az el-mésen kiválasztott exemplumok és az argumentum nyalábjaiból font le-veles kapu enged be az események idejébe. A figyelmes meghallgatást kéri. (Akárcsak a kendilónai levéltárban fennmaradt dramatikus töredék: *Prologus. Ex officio suo, ad attentionem inducit A[uditor]es Az Elöl jaro Beszed, figyelmetessegre indittya az halgatokat.*)¹

Tsizi az *Előljáró beszédben* habozó poétának nevezi magát.

Nem tudjuk, hol végezte iskoláit. A Rettegi szerint karriervágyból katolikussá lett nemes látványosan emelkedett a Habsburg adminisztráció ranglétráján. A néprajz művelőinek figyelmét a hasonló szövegek rég felkeltették, tájainkon Keszeg Vilmos foglalkozott az ilyen jellegű írások használatával (Keszeg 2007).

Tsizi István, akit inkább mint Molnár Borbála, Váli Klára, Gvadányi János verslevező társát tartja számon a irodalomtörténet-írás, a hagyományos verselés derűs gyakorlója volt, a legmonotonabb rigmusokat kedélyessége hevítette át: ezt írja a házasságra vágó bábaasszonynak, Vályi Klárának:

„De amíg előáll Hymennek papja,
Talán fel is virrad addig Klára napja,
Mellyet hogy elérhess s eltölthet víg kedvvel,
Ohajtja barátod szívből áradt hévvel.”²

Az erdélyi főnemesi lakodalom meghívott krónikásaként a korban szokásosnál személyesebb, eredetibb munkát hozott létre Tsizi, amelyben a menyasszony (gróf Kemény Terézia) és a vőlegény (báró Bánffy Mihály) szerepének tételezése és újrafogalmazása mellett saját tanú-, értelmező- és közvetítő szerepe alakulásának folyamatát is bemutatja.

¹ Angelica és Tirsis. Kendilónai Teleki levéltár 190. csomó. Kolozsvári Állami Levéltár.

² Hévvvel, nem pedig névvel (ahogyan a magyar elektronikus könyvtárban olvasható).

A harminc lapnyi szöveg (kézirata a marosvásárhelyi Teleki Tékában, egy nyomtatott példánya a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Dokumentációs könyvtárában található) az irodalmi szövegeknél szokásos vizsgálatok szerint alkalmi vers, epithalamion, de annak egy bonyolultabb változata, a dramatikus elemek révén (bár nem közöl sok utasítást) legközelebb a főúri színjáték műfajához áll. A magyar irodalmi szöveghagyományban Gyöngyösi István *Kemény János házassága* című nevezetes írását azért is érdemes előzményként megemlítenünk, mert ugyanazon család történetéről van szó mindkét verses műben.

A műfaj

A műfaj kapcsolatban áll a virágénekekkel. Szabó T. Attila a virágének műfajról értekezve „a virágének dévaj fájának vaskosabb hangnembeli képviselőit” nem veszi fel a *Haja, haja virágom* című kötetbe, ezt a döntést nem saját (egyébként nehezen palástolt) szemérmességével, hanem a szövegek színvonala iránti igényességgel és a kiadvány jellegével indokolja (Szabó T. 1981: 156). Hogy az értekezés során a lakodalmazások alkalmi is felmerül, csak növelheti tiszteletünket a nagy tudós iránt, akkor is, ha a helyzettel való visszaélésnek értelmezi – a feddő római katolikus papok és protestáns prédikátorok nyomán – a versek előadásához kapcsolható szabadságokat: „Volt azonban egy féltelenebb, kocsmák gőzében, céhmulatságok, *lakodalmazások*, vad dőzsölések alkalmával gajdolt faja is [értsd: a virágénekek], amely a környezet és a helyzet kínálta lehetőségekkel szabadon élt, sőt a valóság durvább, trágárabb vonásainak emlegetésében tobzódva, jócskán vissza is élt” (Szabó T. 1981:153. Kiemelés E. E.).

A famulusokkal foglalkozva

A kora újkori magyar főúri udvarokhoz tartozó csoportok során az íródeákokra irányítja a figyelmet Koltai András (Koltai 2005). A szerepkört jól jellemző vizsgált személy, Beke Zsigmond rendszeres tanulmányokat végzett (feltehetőleg valamelyik jezsuita gimnáziumban). Secretáriussága nem jelentett a családfő személye mellett szolgáló udvari titkári teendőket, inkább különleges feladatokra tartották! Hosszú és rövid távú írástudótól elvárható feladatokkal bízta meg kenyéradó gazdája, néha kényes feladatokkal is.

Feltételezhetjük, hogy a 18. századi kollégiumi ifjúság egy korábbi szokás jegyében állt alkamanként – tanári karával, legjobb diákjaival – az egyház és a nemesi családok rendelkezésére, annál is inkább, hogy a reprezentáció alkalmain egy-egy településnek, sőt környéknek a legkülönbözőbb rendű és rangú személyei, szervezetei megjelentek, és például a kollégiumi társadalom köréből származók ilyenkor felhívhatták a figyelmet magukra (teljesítményeikre, tehetséges tagjaikra).

Az ilyen lakodalom a nemesség szokásrendjéhez tartozik.

„Ha Pál és Julia tisztaság bibora
Köntösében vonták Venust Toroczóra
[...]
Igy a szent házasság a fő rendek között
Lesz paraditsomi atlaczban öltözött” (Gyöngyössi 1803: 63).

Három kiemelkedő, a 18–19. század fordulóján alkotó író, Tsizi István, Verestói György és Gyöngyössi János a lakodalom látványosságait és a kötelező nemesi pompa hasonló eseményeit figyelemmel kísérte és alkamanként írásban is értékelte.

Nem azonosíthatók egymással és vannak témaelemek, amelyekkel kevésbé foglalkoznak.

Tsizi István lakodalmi versremeke

Tsizi *Kies Hyméttuson nőtt virágszál melly ... koszorúnak fűzettellett* címet ad a lakodalmi versekben jeleskedő nyomdász, Páldi István műhelyében megjelent munkájának. A vőlegény báró losonczy Bánffy Mihály, a menyasszony gróf és magyargyerőmonostori Báró Kemény Terézia. A házasságkötés időpontja is megjelenik a kiadvány címlapján: 1758. pünkösd hava (május) 15.

Az *Előljáró beszédben* a szerző három részre tagolja a verset: Mellyekben a' Jó Barátnak szükséges volta először próbáltatik (1), Annakutánna a Felelésnek fel-keresése és a' Házasság jovasoltatik (2), Utoljára Méltóságos mostani Vő-legény ur, és Méltóságos Meny-asszony ö Nagyságoknak a' szent házasság kötele által lett öszve-férkeztetéseknek alkalmatossága le-iratik.

Szerkezetileg azonban a verses mű nem erre a háromra, hanem tíz részre oszlik. Ennek a szokásleíró verstípusnak az általunk átnézett anyagban

ez a leginkább kidolgozott változata, és el is mondható, hogy az inkább verslevél-szerzőként és későbbi éveiből ismert Tszi István ezzel a „virág-szállal” műfajt teremtett. Egyszersmind magyar nyelven rögzített.

Az első rész az antikvitás mitológiai és történeti példatárként való felhasználásával (amely a legfőbb jót a barátság intézményében jelöli meg) arra a következtetésre jut, hogy a férfi feleségében lelheti fel legjobb barátját. Ez tehát a javasolt konkrét leánykérés kulturális indoka!

A második rész címe *A' követek el-indulásáról*.

A házasulandó barátait küldi leánykérőbe. Valójában reprodukálja a párbeszédet a kérők és a leány apja között. Maga a leánykérés szövege három strófából áll. Az első példázat a vonzódásról: a virtus olyan, mint a mágnes. A második a virtust személyben, Kemény Terézia kisasszonyban jelöli meg (az allegorizáció adaptálása). A harmadik maga a leánykérés: a házasulandó ősei virtusa nevében kéri a lányt: az apa fogadja el a felkérést, támogassa az ügyet: legyen patrónus, a leány pedig a pályázó koszorúja ('díj' értelemben).

Válaszát az örömapa hét strófiára terjeszti: szerencsésének tartja az eseményt, a kérő régi és köztiszteletben álló családjára, magának a kérőnek erényességére, egészségére, a leányos házhoz mutatott ragaszkodására utal; mindezek döntőek a válasz tekintetében, amelyet pozitívnak sejtet, de amelyet (hiszen az illendőség ezt diktálja) egy későbbi alkalommal fog tényleg ki is jelenteni.

A harmadik rész *A követek másodszeri megjelenésekről*. A második alkalommal új példázattal élnek a kérők: küldőjük beteg, orvosa csak egy lehet (Kemény Terézia); és végül röviden is kinyilatkoztatják jöveteleük okát:

„De Bánffy Mihály úr kér most feleséget.”

Dramatikus jelleget ölt a leánykérés elbeszélése, a történetmondást megszakító reprodukált beszéd a nyelvi attitűdök sorában a tett-jellegű.

„Méltóságos gróf úr másodszeri feleleti:
Bánffy Mihály légyen Örömem harmatja,
Énnékem ő fiam, és én légyek Atyja.”

A negyedik rész: *A' követek harmadszeri megjelenésekről*. Először a követek jelentik hogy, a kézfogásra megjelent az, akinek meg kellett jelen-

nie. A várakoztatás az érdeklődés fokozásával jár és az érkezést (a házasulandó ifjút) jelentősebbé teszi, valósággal bevonulássá alakítja. Kemény „harmadszori válasza” arra vonatkozik, hogy az örömapa az ígélet megtartását értékeli, és, hogy várja magát a követek küldőjét:

„Bánffi Mihályom hát, a ki fiammá lett,
Álljon elő...”

Ezt követi „Méltóságos Bánffi Mihály úr meg-jelenése.” Ez három strófányi köszöntést jelent. A vendég köszönti választottja apját, kifejezi örömet, hogy fogadják (és elfogadják közeledését), és engedelmességet fogad.

Az ötödik rész címe *A' kézfogásról és a' hitlésről*. A kézfogást mint egymás első nyilvános elfogadását a „hitlés követi” (ígéretnek kijelentése), sor kerül „nyájas diskuzsukokra”, csókváltásra, ölelésre. És az asztalozás következik: „Nints már egyéb hátra tsak lakodalmozás”.

A lakodalom megszervezését a leány apja vállalja magára. A hazatérők többféleképpen is megfogalmazzák elégedettségüket. A záróstrófa a vágy, a beteljesedés klasszicizáló metaforáit sorjázza:

„De bár már Hymen-is magát frisseltetné,
Apolló Peánját hogy énekelhetné,
Orpheus Hárfáját módosan pengetné,
Kedvét, kiért égett, a' teljesíthetné”.

A hatodik rész címe *A Lakodalomról*.

„Eljött a terminus, a Vendégek gyűlnek”

A vendégeket elszállásolják, külső megjelenésük is az ünnepet jelzi.

„Pompás vendégeknek látszik fényessége”
„Ki ki *Gálát* mutat fris Öltözetében”

A kérők megjelenése csendet parancsol; a harmadik példázat itt következik, mégpedig a szerelem útjában álló akadályról. Klasszicistának tekinthető allegória következik. Eszerint a rómaiak az állandó hitet egy szoborpárral kívánták kifejezni, a férfiarcú alá a *Honor*, a nőié alá a *Veritas* felirat került, közéjük a harmadik oszlop felirata: *Amor*. A kérők cirkalmas mondataik sorában azt is kijelentik, hogy

„Adattassék ide szép Thérésiaja.”

Válaszában a lány apja mint isteni rendelést fogadja el, hogy Bánffy Mihályhoz (a korábban már fiává fogadott ifjúhoz) adja feleségül leányát, de Ámort is küldi szövetségeseül.

Dicséretet mond leányáról, az erénykatalógus egyszersmind útravaló is a menyasszonynak.

„Leánnyommal adok egész Kegyeséget,
Jó szelid Erkölcst, Szemérmességét,
Alázatosságot, Engedelmisséget,
Mellyekkel FÉRJÉnek tehet tisztességet.”

A leány kiadása közben az apa megáldja az új párt:

„Az alatt hány számmal Tsillagok fénylenek,
Egymással a Nyelvek szólnak s beszélnek,
Annyi JOKKAL kérem Egek szeressenek,
Annyi Szerentsével ők-is élhessenek.”

Lehetetlen nem utalnunk a nyilvánvaló szöveganalógiára a népdallal („Serkenj fel, kegyes nép...”), amely azt is sugallja, milyen dallamra lehetett énekelni a költeménynek ezt a szövegrészt.

A hetedik rész az asztali mulatságot részletezi a leány kézhez adásának megköszönésétől és az asztalok megterítésétől az ifjú pár visszavonulásáig. Ebben a részben a versszerző kiszól szerepéből, az olvasó és a lakodalmi vendég tanú-szerepe így mosódik egybe a beavatott, a bizalmas szerepkörben.

„Én is hátok megett udvarlok ’s hevílök,
Gondolkozásimban tsak nem meg-öszülök.”

Menüett, stájer, lengyel, tót, magyar, oláh tánc után a vőlegény és a menyasszony tánca következik, róluk mondja a krónikás:

„A’ tántz után kiket ki-ballagtatának”,

a vendégsereg azonban folytatja a táncot.

A nyolcadik rész címe *A’ M. Vőlegény és menyasszony mélt. Nemzeteiről.* Hasonló dicséretet kap a két család, noha ekkor Keményék csilla-

ga áll magasabban. Dramaturgiai terminussal kiszólásnak tekinthetjük a Bánffy család és a vőlegény dicsérete végén elhangzó, szűkszavú verssort:

„De már drága Kintsét ágyban ölegeti”.

A menyasszony dicsérete után az örömanjának is jár egy strófányi köszöntés, bár a rím��avak összeolvasása malíciát is tartalmaz, célja az általános jókedv fenntartása lehetett:

„KEDVES ASZSZONY-ANYJA tündöklík mint ezüst,
Példás Kegységben, mely nem bomlík mint nyüst,
Tündöklött eddig-is, el sem enyész mint füst
Kegysége, söt forr, valamint tüznél üst.”

A kilencedik rész címe a *M. Vö-legény ur, és Meny-asszony együtt beszélgetnek*. Ebben a vőlegény udvarló költeménye majd szerelmi éneke hasonló verstípusokat (más versritmusban) „hív elő” a menyasszonyból. Ebben a részben a függőlegesen kalligrafált személynevek betűire – Bánfi Miháj (!) ill. Kemény Therésia – íródnak a szerelmi énekek sorai.

A záró, tizedik rész a szerző áldáskívánása, az allegorikus jelentésszálak végleges összekötése is Honor és Veritás összekapcsolása révén.

A költemény egésze a mesterművek tudatosságát, jelentés- és formabravúrijait hozza. A költemény a kutatásnak ebben a fázisában tipikusnak (még) nem mondható, de kírleltsége nem zárja ki a hasonló művek létezését.

A terjedelmes, 1758-as keltezésű, Kolozsváron kinyomtatott alkalmi verses nyomtatvány (és marosvásárhelyt fennmaradt kézírata) dramatikus szerkezete, látvány- és hangzáselemei révén alkalmas a tekintélyesemény rekonstrukciójára, ismeretében a 19. századtól elterjedt „népi” vőfélykönyveket is másképpen olvashatjuk.

Szakirodalom

KIES HYMETTUSON NÖTT VIRÁGSZÁL MELLY MÉLTÓSÁGOS LOSOTZI LIBER BARO BÁNFFY MIKLOS ÚR, ÉS A MÉLTÓSÁGOS LIBER BARONISSA KEMÉNY THERÉSIA KISASSZONY ŐNAGYSÁGOKNAK A' SZ. HÁZASSÁG ÁLTAL LETT ÖRÖKÖSEGYBEN FOGLALTATÁSOK ALKALMATOSSÁGÁVAL, EZ FOLYO 1758. ESZTENDŐ PÜNKÖSD HAVÁNAK 15DIK NAPJÁN EXACTO-

RALIS CANCELISTA TSIZI ISTVÁN ÁLTAL KOLOZSVÁRATT
NYOMTAT. PÁLDI ISTVÁN ÁLTAL 1758.

THq 95 + ms 321 Marosvásárhely, Teleki Téka <http://mek.oszk.hu/05100/05196/05196.pdf>

ANTAL Árpád

1958 *Szentiváni Mihály. Monográfia.* Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

FÖLDI István

2004 *Századelő az udvartereken. Rendhagyó szociográfia.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

GYÖNGYÖSSI János

1803 *Magyar Verseinek második darabja. Mellyeket külömb-külömbféle alkalmatosságokra készítvén, mostan egyben-szedett, és ki-adott, Pesten,* Találatik Kilián Testv. Könyv-Árosoknál

KESZEG Anna

2011 *Gyöngyössi János. Szövegek és kontextusok.* (Ligatura). Ráció Kiadó, Budapest

KESZEG Vilmos

2007 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3.) KJNT – BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

KOLTAI András

2005 Beke Zsigmond deák élete és műveltsége. In: Etényi Nóra, G. – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Balassi Kiadó, Budapest, 530–548.

2006 *Közköltészet 2. Társasági és lakodalmi költészet.* (S.a.r. Csörsz Rumen István–Küllős Imola). (Régi magyar költők tára XVIII. század), Universitas kiadó, Budapest

RETTEGI György

1970 *Emlékezetre méltó dolgok, 1718–1784.* (Bevezető tanulmány, jegyzetek: Jakó Zsigmond). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SZABÓ T. Attila

1970 Széljegyzetek két kolozsvári XVI. századi nyelvemlékhez : 1. Hogyan lett Heltai Gáspár kolozsvári halastó birtokos? 2. A virágének mondas egy 1585-beli kolozsvári nyelvemlékben. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 14. (2) 362–363.

1981 Mi a virágének? In: *Uó: Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 145–161.